

HONFOGLALÁS KORI SÍROK TÖRÖKKANIZSÁN ÉS DOROSZLÓN

F O D O R I S T V Á N

Főként a múlt század végén és a századfordulón a Délvidéken egyre másra kerültek elő honfoglalás kori sírok és leletek, s ekkor indultak meg ezen a vidéken az első céltudatos ásatások is. Sajnos, később nem voltak olyan tervszerű feltárások, amelyek kifejezett célja a honszerző magyarság temetőinek és településeinek vizsgálata lett volna. Többnyire a véletlen, a különböző földmunkák hozták felszínre az újabb leleteket. Az emlékanyagról az elmúlt években Bálint Csanád (*Südüngarn im 10. Jahrhundert*. Budapest, 1991) és Nebojša Stanojev (*Nekropole X–XV veka u Vojvodini*. Novi Sad, 1989) írt áttekintő összefoglalást. Az alábbiakban két lelőhelyet – egy régebben és egy újabban ismertté váltat – mutatunk be rövidre fogva, némileg kiegészítve az említett két összefoglalás által közölt adatokat.

1.

Az egykori Torontál vármegyei Törökkanizsa (ma: Novi Kneževac) határában, gróf Tallián Béla birtokán 1899-ben a szőlőtelepítést megelőző rigolírozást végeztek. A földmunkások különböző régiségeket leltek, s ennek híre Budapestre is eljutott a Nemzeti Múzeumba, ahonnan 1900 februárjában a később híressé vált műörténész, Éber László szállt ki, s néhány napos ásatást végzett. Sajnos, feljegyzései és rajzai nem maradtak ránk, a múzeumba került leletekből azonban egyértelműen megállapítható, hogy avar és honfoglalás kori sírok kerültek a feltárók ásója alá. Avar kori kengyel és lándzsa, honfoglalás kori bronz-

huzalból sodrott és lemezkarperecek; szőlőfürtös fülbevaló került a fővárosi intézmény gyűjteményébe. A leletek alapján ítélve aligha kétséges, hogy egy X–XI. századi köznépi magyar temető néhány sírját is feltárta az ásató.

A honfoglalás kori leletekhez azonban még két, szélükön erősen töredezett varkocsdíszítő bronzkorong is tartozott, amelyek később – már a múzeumban – kikerültek e leletegyüttesből, s Fettich Nándor, majd Csallány Dezső is ismeretlen magyarországi lelőhelyüként közölték azokat. A korongoknak a törökkanizsai leletekhez való tartozását csak jóval később, 1969-ben ismerte fel nemrég elhunyt kiváló kutatónk, Dienes István. Sajnos, erre szakembereink nem figyeltek fel, az említett összefoglalások szerzőinek mindkét erre vonatkozó közlemény elkerülte a figyelmüket, így munkáikban hiába keressük e korongokat.

Honfoglalás kori női viseletünk színpompás darabjai voltak az általában ezüstlemezből készült, aranyozott háttérű, magas színvonalú ötvösmunkával kivitelezett korongok, amelyeket bőr- vagy textilszalagokhoz erősítettek, s azokat a hajfonatba fonták. (A nők sírjaiban egy vagy két korongot találunk: a fiatal lányokéban egyet, a férjezett asszonyokéban kettőt. Ez annak az ősi nomád hajviseleti szokásnak a létét igazolja, amelyet a szlavóniai magyarság századunkig megőrzött. Ott ugyanis a lányok egy, a férjezett asszonyok két varkocsba fonva hordták hajukat.)

A törökkanizsai korongok nem ezüst-, hanem bronzlemezből készültek. Alakjuk, töredékes voltuk ellenére is jól kiegészíthető. A bronzlemez felületét vésővel és poncolóvassal alakította ki az egykori ötvösmester. A rombusz alakú középső részből egyfelé hajlított indák indulnak ki, amelyek húsos levelekben végződnek. Az indaszárakat és a leveleket beütött kerek poncok díszítik. A minta elkészülte után a mester annak felületét ezüstözte, a háttérrel pedig érintetlenül hagyta. A bronz barnás-vörös háttérszínéből tehát csillogó fehérén ragyogott ki egykor a szépen megrajzolt mintázat.

E korongok ábrázolása nem egyedülálló honfoglalás kori emlékanyagunkban. Hasonlót láthatunk a tápé-malajdoki, gyulai, nyitraköröskényi és csekeji példányokon is. Régóta tudjuk, hogy X. századi ötvöstargyaink mintázata nem értelem nélküli térkitöltő elem, hanem az ősi pogány magyar hitvilágban gyökerező gondolati tartalom húzódik meg mögötte. A törökkanizsai és a hozzá hasonló ábrázolások félreérthetetlenül az életet adó forgó napkorongot jelenítik meg. (Legutóbb svasztikát alkotó kétleveles indát mintázó korong került elő Biharkeresztesen, amelynek gondolati tartalma a mi korongunkéval azonos.) A Nap jelképével

díszített korongok legközelebbi párhuzamait az egykori levéidai szállások területéről, a Don-vidékről ismerjük. Ennek alapján joggal feltételezhetjük, hogy e korongok honfoglalás kori emléanyagunk korai rétegéhez tartoznak, s a Tisza partján megtelepült magyar közösség nem sokkal a honszerzés (895) után, de mindenképpen a X. század első felében nyitotta meg temetőjét a törökkanizsai szőlőhegyen.

2.

A Zombortól mintegy 20 km-re dél–délkeleti irányban lévő Doroszlón (ma: Doroslovo) 1958 májusában Diósi János csatornaőr a Žarko Zrenjanin u. 48. sz. alatti házának kertjében honfoglalás kori sírra bukkant. Kertjének ásásakor a koponyát lelte meg, amelynek jobb oldalán vasbalta feküdt. A baltát levélpapíron körülrajzolta, s azt elküldte Nagy Sándornak, az újvidéki Vajdasági Múzeum tudományos munkatársának, akit az előző évben egy csatornaásással kapcsolatos leletmentés alkalmával ismert meg. Nagy Sándor 1958. május 21-én szállt ki a helyszínre, s a mintegy 40 cm mélyen fekvő vázat – a koponyát kivéve – bolygatatlan állapotban találta. A kb. 50 év körüli korban elhunyt férfi nyugati tájolású váza azonban igen rossz megtartású volt. A bal felkarcsont mellett egy íjközépcsont, a medence bal oldalán pedig egy bronzcsat és három bronzveret került elő, ez utóbbiak közül azonban kettő olyan rossz állapotban volt, hogy a restauráláskor szétesett. A váz közelében egy lófog is előkerült, amiből minden bizonnyal lovassírra gyanakodhatunk. A feltehetően a váznál magasabban fekvő lócsontokat a korábbi földmunkák alkalmával termelhették ki.

A fenti jelenség nem ritka honfoglalóink sírjaiban. U. Kőhalmi Katalin nagy anyaggyűjtésre támaszkodva állapítja meg, hogy főként a VIII–IX. századtól válik gyakorivá, hogy a csontborítás az egyik vagy mindkét végről lemarad, „. . . a fogót borító csontok viszont mindig feltalálhatók”.

Dolgozatában László Gyula is felvetette a fentiekből adódó kérdést: kik mellé temették a mindennapi életben ritka csontos íjakat, s nem lehetett-e esetleg rangjelző szerepük? Azonban nyomban hozzá is tette, hogy a legrangosabb, leggazdagabb sírokban (Geszteréd, Tarcal s hozzátehetjük: Zemplén) nem leltek csontos íjat. Igaz, nemrég két gazdag, tarsolylemezes sírban is volt csontos íj, továbbra sem állíthatjuk, hogy a csontos íj a leggazdagabb, legrangosabb temetkezések velejárója, hiszen viszonylag szegény mellékletű sírokban is előfordulnak. Legin-

kább talán arra gondolhatunk, hogy a csontos íj valamilyen katonai méltóság jele lehetett.

A líra alakú csatok hazai lelőhelyeit nemrég Németh Péter gyűjtötte össze. A doroszlói csat alakja talán a nagyősihez áll legközelebb. Németh Péter véleménye szerint a jellegzetesen magyar csattípus általában a X. század első harmadában fordul elő. A gazdag formai változatot mutató líra alakú csatok valóban ismeretesek a honfoglalás előtti Kelet-Európában. A mi csatjainkhoz legközelebbi változat eléggé kis számban fordul elő a VIII–IX. századi sírokban, korábban ismeretlen. Legkésőbbi példányai a XII. századig voltak használatban.

Méreteinél fogva nyilvánvalóan nem az öv szíját, hanem valamely arról lecsüngő függesztőszíját díszíthette. Nagyjából azonos méretű a perbetei és a nagykőrösi tarsolyfüggesztő (?) szíj vereteivel. Szinte pontos mása került elő Bátmonostoron, más közeli párhuzamát nem ismerem.

A tárgy előkerülésének helye (a koponya jobb oldalán) nem szokatlan, hasonló helyen – a jobb váll fölött – került elő például a bodrogszerdahelyi 5. sír baltája is. Nyele teljesen elkorhadt, s az óbudaihoz hasonló ráhúzott kampós vasgyűrűt sem észlelték, amelynek segítségével az övre akasztva hordták a baltát. Lehetséges, hogy ez utóbbi nem is volt a doroszlói balta nyelén, mivel Kirpicsnyikov feltevése szerint a balta pengéjén levő lyuk, annak a nyereghez való erősítésére is szolgálhatott, s az ilyen baltákat a gyakorta utazó lovas ember használhatta. Feltevése valószínűnek tűnik a doroszlói lovassír esetében is.

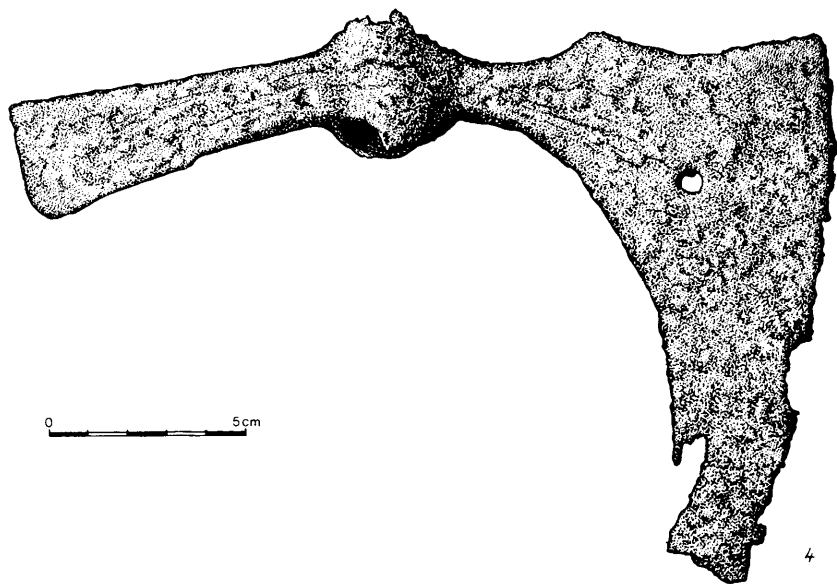
Az ismertetett balta a doroszlói sír kétségkívül legfigyelemreméltóbb melléklete, hiszen ez a fegyverfajta meglehetősen ritka honfoglalóink sírjaiban. A doroszlói példány pedig alakját tekintve egyedül áll a honfoglalás kori leletanyagban, pontos mását ugyanis eddig nem ismerjük. Leginkább egyrészt a szakállas baltákat (ezekből mindössze 5 példány ismeretes) rokoníthatjuk vele, amelyeknek állapja hasonló alakú, valamint azokat a baltáinkat, amelyek lapos fokkal rendelkeznek.

A doroszlóihoz a kijevei Aranykapu mellett feltárt gazdag sírból származó, széles pengéjű példány áll talán a legközelebb. Ebből a sírból került elő a nálunk is közismert – talán magyar mester keze nyomát őrző – palmettadíszes markolatú kard, továbbá a palmettás sügyelőve-retek.

Hasonló, kisebb példány került elő a VIII–XI. századi ősmordvin panovói temető 121. sírjából, amelynek pengéjén kerek lyuk van. Bár az ásató kétélűnek írja le, megfigyelése – a fentiek alapján – hibás lehet.

A törökkanizsai hajfonatkorong

A doroszlói sírban talált balta

Ami hazai foklapos baltáink származását illeti, az aligha választható el a keskeny pengéjű fokosok származásától. Ez utóbbiak minden bizonnyal a Don-vidéki (levédiai) tartózkodás korában terjedtek el a magyarságnál a VIII. század második felében s a IX. század elején. Keskeny pengéjű, foklapos baltáink is (Bodrogszerdahely, Óbuda, Szent-es?) szaltovói előképekre mutatnak, s bizonyára a honfoglalókkal együtt jelentek meg hazánkban. A nagyobb, trapezoid pengéjű, foklapos balták azonban már nem köthetők egyértelműen ezekhez az előzményekhez, hiszen mint láttuk, az ilyen alakú fegyverek igen ritkán fordulnak elő az alánoknál. Viszonylag gyakoriak ellenben a X–XI. századi orosz fegyveres kíséret sírjaiban. Nem kizárt, hogy a magyar fejedelmi seregben és a határvédelemben bizonyára jelentős szerepet játszott varég–keleti szláv (orosz) fegyveresek révén terjedt el ez a baltatípus hazánkban. Talán erre enged következtetni, hogy a bihari és zempléni (Bodrogvécs) földvár közelében, illetve a későbbi borsovai határvármegye területén kerültek elő. (A tudomásom szerint párhuzam nélküli kenézlői, valamint a nagyhalászi balta pedig a szabolcsi földvár környékén került elő.) Valószínűnek tarthatjuk tehát, hogy e nehezebb, a páncél áttörésére alkalmasabb foklapos baltákat a modernebb fejedelmi sereg főként keleti (orosz–varég) eredetű harcosai forgatták, bizonyára főként a X. század második felében.

A fenti balták egyikével sem teljesen azonos dorozslói származását is a nagyobb foklapos példányokhoz hasonlóan képzeljük el, keleti szláv vagy lengyel területről. A végső soron kaukázusi–szaltovói eredetű foklapot itt az Európa nagy részén honos szakállas pengével párosították. Talán több pusztá találgatásnál, ha azt is feltesszük, hogy a balta tulajdonosa, az egykori dorozslói harcos a közeli savoncai földvár védelmét látta el társaival, valamikor a X. század közepén–második felében. Népiségéről a fegyver nem sokat mond, de az, hogy hatásával együtt helyezték örök nyugovóra, magyar nemzetiségéről tanúskodik.

Dorozsló pusztá személynéből keletkezett helynév, magyar névadással, az alapjául szolgáló személynév szláv eredetű. A helynév feltehetően a XIII. században keletkezett, mivel az 1192-es szondi határjárásban helyén Petk és Porboszló földjét említik, s neve 1313-ban fordul elő először. Környéke a X–XI. században vegyes magyar–szláv népiségű lehetett. Sajnos, a község határából tudomásom szerint más honfoglalás vagy Árpád-kori lelet nem ismeretes, ezért a helység korai történetéről az okleveles adatokat csak fentebb ismertetett leletünk egészíti ki némiképp. Ennek értelmében viszont joggal tehetjük fel, hogy valamikor

a X. század első felében vagy annak közepén egy olyan magyar közösség telepedett itt meg, amelynek feladata lehetett a savoncai vár védelme és talán a Bácsvárat Bodroggal összekötő fontos út biztosítása. Györffy György feltevése szerint az Árpádok Zolta és Szerénd életében terjesztették ki uralmukat a későbbi Bácsvármegyére, tehát nagyjából a X. század közepéig. (A honfoglalás után feltehetően a Jenő törzs egyik nemzetsége szállhatta meg ezt a területet: *ibid.*) Talán ők telepíthették meg a jelzett feladatok ellátására a mai Doroszlón temetkező közösséget. Temetőjük kiterjedésének, településük pontos helyének és későbbi történetének körvonalazását a további régészeti kutatásoktól várhatjuk.

A doroszlói sír leleteinek korát tehát a X. század közepére – második felére tehetjük. Birtokosuk a fejedelmi hadsereg lovasa lehetett, akinek foklapos, szakállas baltáját Európa északi–északkeleti vidékein készíthették, vagy olyan hazai fegyvermester, aki jól ismerte az előbbi területeken honos fegyvereket.